

УДК 631.155.2:658.8:301+646/649:551.521

Михайленко О.В.

ФУНКЦІЇ ТА СЕГМЕНТАЦІЯ РИНКУ СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВИХ ПОСЛУГ НА РАДІОАКТИВНО ЗАБРУДНЕНИХ ТЕРИТОРІЯХ

Розкрито сутність функцій і сегментації ринку послуг у специфічних умовах радіоактивно забруднених територій.

У відповідності із Законом України "Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на території пріоритетного розвитку у Житомирській області" передбачається залучити кошти для соціально-економічного розвитку забруднених територій, пом'якшення наслідків Чорнобильської катастрофи, створення належних умов для життя та праці потерпілих.

До території пріоритетного розвитку віднесені міста Коростень і Бердичів, а також Володарсько-Волинський, Ємільчинський, Коростенський, Лугинський, Малинський, Народицький, Новоград-Волинський, Овруцький та Олевський райони, де проживало 384.2 тис. чоловік.

Створити на цій території штучний режим найбільшого сприяння для всіх діючих установ та верств населення в умовах ринку практично неможливо. Тому пріоритет віддано розвитку сільського господарства, харчової, текстильної, целюлозно-паперової, добувної та хімічної промисловості, будівництву, виробництву машин і устаткування на транспорті, виробам із дерева, неметалевих мінералів, зміцненню сфери охорони здоров'я та освіти.

Таким чином, передбачається спрямувати кошти у ті галузі, де є можливість у стислі строки одержати

ти найбільші прибутки від вкладеного капіталу. Решта галузей буде розвиватися у відповідності з вимогами ринку.

В особливо складному становищі опиниться ринок соціально-побутових послуг на селі, де проживає більша частина потерпілих. Тут необхідне органічне поєднання державної влади та "спонтанного порядку" ринку. Якщо держава самоусунеться від вирішення соціальних проблем села, то, враховуючи збитковість більшості об'єктів соціально-побутової сфери, за всіма законами ринку відбудеться перелив капіталу у більш сприятливі галузі, що може спричинити соціальний бунт.

Щоб запезпечити гармонійний розвиток сільськогосподарського та промислового виробництва і соціальної інфраструктури слід чітко визначити функції та сегментацію ринку послуг на забруднених територіях.

Ринок послуг є одним із основних факторів впливу на стабілізацію демографічної ситуації на селі, підвищення життєвого рівня сільського населення, вирішення ряду соціальних проблем. Але вплив його здійснюється лише за умови належного виконання функцій, покладених на ринок послуг.

Основні із них:

- ринок встановлює рівновагу між попитом і пропозицією послуг за рахунок зв'язків між виробником і споживачами, не опосередкованих будь-якими системами розподілу. У цьому випадку досягається задоволення взаємних інтересів щодо вигідних умов купівлі-продажу послуг. Попит задовольняється за рахунок розширення асортименту послуг, підвищення їх якості, застосування прийнятної ціни. Пропозиція ж орієнтується на структуру суспільних потреб, рівень розвитку матеріально-технічної бази об'єктів соціально-побутової, забезпеченість трудовими ресурсами тощо;

- ринок виконує інформаційну функцію. Як зазначив Ф. Хайєк "Ринок не створює товарів, а передає інформацію стосовно них. Він забезпечує найкращу координацію знань, які розпорознені в суспільстві серед значної кількості окремих суб'єктів". [5 с.48].

Основним інформаційним джерелом виступає, на наш погляд, ціна. Вона являє собою комплексний показник, що характеризує якість послуги, наявність нових технологій виробництва, удосконаленого устаткування, кваліфікованого обслуговуючого персоналу тощо. Ціна свідчить про готовність населення придбати товар чи отримати послугу саме у цього виробника, а не у будь-якого іншого. У протилежному випадку ціна має бути змінена, щоб привернути увагу потенційних споживачів. Цього вимагає дія механізму конкуренції, завдяки якому ринок регулює і стимулює подальший розвиток виробництва послуг;

- ринок виконує розподільчу функцію щодо ресурсів, їх раціонального розміщення та викорис-

тання, впливаючи на формування пропорцій і розвиток сфери обслуговування, сприяючи переливу факторів виробничої діяльності у високорентабельні підгалузі, що пріоритетно розвиваються;

- ринок відновлює за допомогою цін втрачену пропорційність між виробництвом і суспільними потребами, спонукаючи виробляти в більшій кількості послуги, які вкрай необхідні селянам. Визнанням витрат праці на створення або відновлення специфічної споживчої вартості та її суспільної корисності визначається необхідність послуг та їх ринкова ціна. Відсутність або недостатній попит на них свідчать про непродуктивні затрати на їх виробництво;

- ринок є своєрідним каталізатором розвитку сфери послуг, який здійснює контроль за безперервністю обслуговування замовників та якістю послуг, що надаються;

- ринок поєднує суспільні і приватні інтереси, економічну самостійність виробника і незалежність споживача. За умов командно-адміністративної системи соціальні блага розподілялися, що в значній мірі звужувало можливості самостійного вибору особистості. У сьогоденній ситуації будь-яку послугу можна купити, будь-яку потребу задовольнити саме на основі вільного вибору.

Виключно важливого значення набувають функції ринку послуг на макроекономічному рівні, які полягають у виділенні найбільш перспективних галузей як об'єктів для інвестування, забезпечення їх сучасними технологіями, устаткуванням, зміну концепції відтворення людсь-

кого потенціалу в ринковій економіці.

Відомий американський дослідник К. Флехнер, одна з останніх книг якого називається "Економіка з людським обличчям", пише: "Ринкова економіка являє собою живу систему, що еволюціонує та вдосконалюється. Деякі економісти звикли ідеалізувати ринок. Але, хоча ринок і є ключем до ефективної економіки, він не здатний вирішувати безліч інших проблем" [4 с.62].

Це висловлювання є дуже актуальним стосовно розвитку ринку в умовах радіоактивно забруднених територій, де ряд функцій, які не виконує ринок, має здійснюватися відповідними органами влади.

До цих функцій належать, насамперед, створення специфічних умов для дошкільного виховання та шкільного навчання дітей, забезпечення регулярного медичного обстеження, лікування та реабілітація потерпілих, постачання торгівлі та громадському харчуванню екологічно чистих продуктів, а також тих, які мають радіопротекторні властивості, організація побутового та культурного обслуговування населення.

На сьогоднішній день триває опрацювання нового проекту Концепції захисту населення України у зв'язку з Чорнобильською катастрофою, яка повинна стати правовим підґрунтям для втручання держави у ринкові процеси в забруднених регіонах. Нова Концепція побудована на наукових даних про дію іонізуючого випромінювання на людей. Ці

дані викладені у публікаціях Міжнародної Комісії з радіологічного захисту, Наукового комітету ООН щодо дії атомної радіації, Всесвітньої організації охорони здоров'я, у основних стандартах радіологічної безпеки Міжнародного агентства з атомної енергії та принципах радіологічного захисту, досвіді, отриманому за роки вивчення та подолання наслідків Чорнобильської катастрофи в Україні, Росії, Білорусі, інших країнах світу.

Метою Концепції є визначення основних науково обґрунтованих принципів та шляхів практичної реалізації дій, спрямованих на :

- мінімізацію дозових навантажень та радіаційних уражень;

- медичний та соціальний захист, реабілітацію населення України, яке постраждало внаслідок Чорнобильської катастрофи;

- розвиток промисловості, сільського та лісового господарства, поліпшення соціальної інфраструктури на територіях з підвищеними рівнями радіоактивного забруднення та у місцях компактного проживання відселених громадян;

- удосконалення законів та інших нормативно-правових актів, прийнятих у зв'язку з Чорнобильською катастрофою.

Глибоке вивчення ринку послуг передбачає уявлення його як диференційованої структури в залежності від груп споживачів та споживчих якостей товару, що у широкому значенні визначає поняття ринкової сегментації [9 с.73].

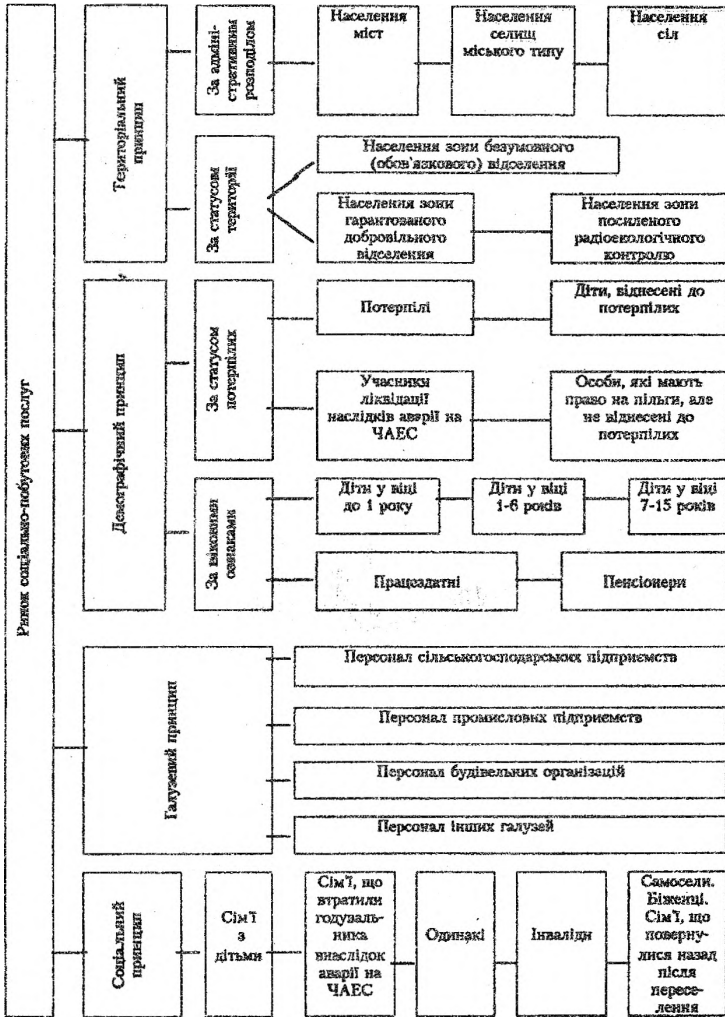


Рис. 1. Схема сегментації ринку соціально-побутових послуг на радіоактивно забруднених територіях

Під ринковою сегментацією ми розуміємо діяльність, яка спрямована на класифікацію потенційних споживачів послуг, що виробляються та реалізуються, згідно з якісними особливостями їх попиту [2 с. 122].

Цей термін вперше був використаний У. Смітом у 50-і роки. Необхідність в цьому була зумовлена тенденцією, що склалася серед підприємців, які намагались модифікувати свої товари таким чином, щоб найкраще задовольнити запити потенційних клієнтів.

Нами визначені основні принципи сегментації ринку споживачів послуг : територіальний, демографі-

чний, галузевий і соціальний, які поділяються на дрібні групи (рис. 1).

За територіальним принципом ринок послуг поділяється на локальний, діяльність якого обмежується певною зоною, та регіональний, дія якого розповсюджується на всю радіаційно уражену територію. Останній охоплює 703 населені пункти. З них: 3 міста, 16 селищ міського типу, 684 села. На 1.07.1999 року в радіоактивно забруднених містах проживало 113,2 тис. чол., в селищах міського типу 54,9 тис. чол., в селах 216.1 тис. чоловік.

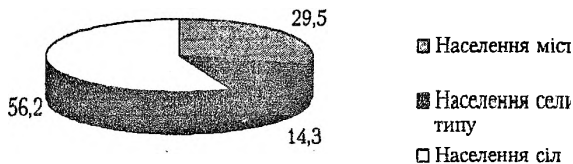


Рис. 2. Сегментація ринку соціально-побутових послуг на радіоактивно забруднених територіях (за адміністративним розподілом), %

Територія області, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, розподілена на 4 зони :

перша - зона відчуження - територія, з якої в травні 1986 року було евакуйоване все населення;

друга - зона безумовного (обов'язкового) відселення - територія, де доза опромінювання людини може перевищувати 5 мЗв на рік понад дозу, яку вона отримала в

доаварійний період. Станом на 1.07.99 р. тут проживало 4,6 тис. чол., в тому числі 1903 працездатних, 1971 пенсіонер, 754 дитини. Демографічне навантаження на 1000 працездатних складає 1035 пенсіонерів та 396 дітей;

третья - зона гарантованого добровільного відселення - територія, де доза опромінювання людини не може перевищувати 1мЗв на рік понад дозу, яку вона отримала в

доаварійний період. Станом на 1.07.99 р. на цій території проживає 204,5 тис. чол., в тому числі 103,4 тис. працездатних, 56,4 тис. пенсіонерів, 44,7 тис. дітей. Демографічне навантаження на 1000 працездатних дорівнює 545 пенсіонерів та 432 дитини.

Четверта - зона посиленого радіоекологічного контролю - територія, де доза опромінювання людини

не повинна перевищувати 1 мЗв на рік понад дозу, яку вона отримала в доаварійний період. Станом на 1.07.99 р. на цій території проживає 175,0 тис. чол., в тому числі 85,9 тис. працездатних, 52,3 тис. пенсіонерів, 36,9 тис. дітей. Демографічне навантаження на 1000 працездатних сягає 608 пенсіонерів та 430 дітей.

Чисельність населення в зонах забруднення наведена на рис. 3

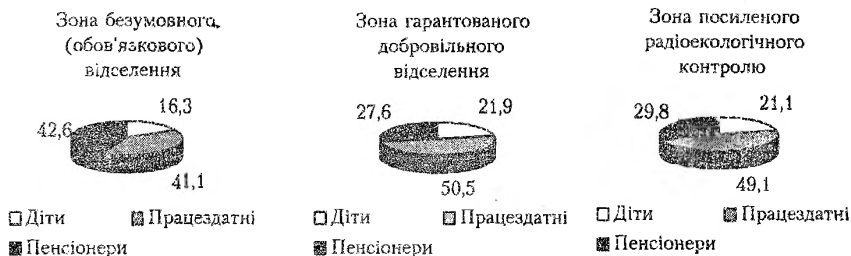


Рис. 3. Сегментація ринку соціально-побутових послуг на радіоактивно забруднених територіях (за статусом території), %

У відповідності зі статусом громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, на забрудненій території проживають 283,6 тис. потерпілих, 5,2 тис. учасників ліквідації аварії на ЧАЕС, 94,9 тис. дітей, віднесених до потерпі-

лих, 100 чол., які мають право на пільги, хоча не віднесені до потерпілих.

Чисельність постраждалих від аварії на ЧАЕС, які продовжують проживати на забрудненій території, наведена на рис. 4.

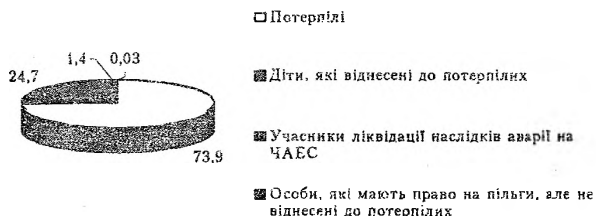


Рис. 4. Сегментація ринку соціально-побутових послуг на радіоактивно забруднених територіях (за статусом потерпілих), %

За віковими ознаками в даний час на забруднених територіях проживає 4.3 тис. дітей віком до 1 року, 29.2 тис. дітей у віці 1-6 років, 50 тис. дітей у віці 7-15 років, 191.6 тис. працездатних, 111.2 тис. пенсі-

онерів.

Структуру населення за віковими ознаками, що продовжує проживати на забрудненій території, наведено на рис. 5.

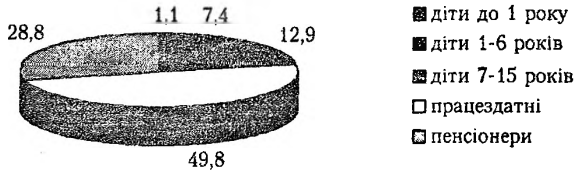


Рис. 5. Сегментація ринку соціально-побутових послуг на радіоактивно забруднених територіях (за віковими ознаками), %

Для визначення структури сфери послуг помітну роль відіграє галузевий принцип споживачів. В аграрному секторі економіки області на забруднених територіях задіяно 44.1

тис. чол. (без зайнятих в підсобних господарствах КСП, найманих та залучених осіб), в промисловості – 34 тис. чол., в будівництві – 5,4 тис. чол.

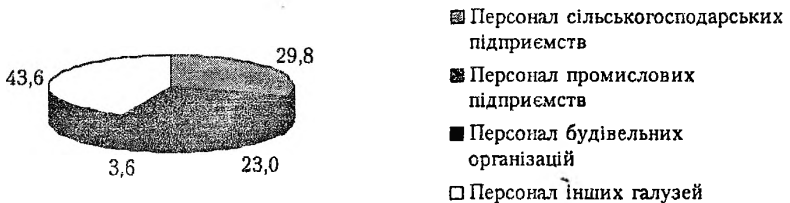


Рис. 6. Сегментація ринку соціально-побутових послуг на радіоактивно забруднених територіях (за галузевим принципом), %

Важливе значення для сегментації ринку має соціальний принцип, який враховує вразливі верстви населення. На початок року на забрудненій території проживало 108.8 тис. сімей, в тому числі 787 сімей,

що втратили годувальника, та 5.5 тис. чол., які стали інвалідами внаслідок Чорнобильської катастрофи, 36.5 тис. однаків. Статистика не враховує сотні сімей, які повернулися назад після переселення, пере-

їхали з інших областей, з близького та далекого зарубіжжя і живуть на забруднених територіях без прописки, що суттєво викривлює сегментацію ринку послуг.

До сфери послуг належать всі підприємства, заклади, служби, що забезпечують сільське населення, незалежно від того, де вони розміщені. Повсякденні потреби задовольняються безпосередньо в селі, періодичні – в райцентрах, одиночні – в обласному та республіканському центрах і т. д. Яскраво виражена етапність в медичному, торговому, культурному та побутовому обслуговуванні селян.

Економічна криза, неврегульованість на законодавчому рівні багатьох питань життя людей на радіоактивно забруднених територіях, нестабільна демографічна ситуація роблять ринок послуг занадто хитким.

Особливо це стосується зони безумовного (обов'язкового) відселення, де в надії на швидке відселення потерпілих ще в 1991 році припинено фінансування створення безпечних умов для життя і праці людей, які вимушені жити на найбільш забруднених землях.

Опитування людей цієї зони, проведене в липні 1999 року, свідчить, що роки, які пройшли після аварії, дещо притупили гостроту проблем, пов'язаних з проживанням на забрудненій території. Більшість людей змирилася з долею, звиклася з ситуацією і не бажає будь-куди переселятися, тим більше, що все частіше переселенці повертаються назад.

Це в значній мірі пов'язано з тим, що порушено саму концепцію переселення, яка була покладена в

основу рішень Уряду з цього питання. У місцях компактного переселення не створюються умови для життєдіяльності потерпілих. Відсутність робочих місць, невирішені соціальні проблеми штовхають переселенців до повернення в рідні місця у забрудненій зоні.

Дослідження, проведені недавно в населених пунктах зони безумовного (обов'язкового) відселення Коростенського, Лугинського, Малинського, Народицького, Овруцького та Олевського районів, свідчать, що підхід до пом'якшення наслідків Чорнобильської катастрофи повинен бути принципово змінений. Компактне переселення людей в чисті регіони без створення там умов для життя і праці потерпілих виявилось економічно нереальним і соціально неприйнятним.

Позитивне вирішення Урядом питання про переведення ряду населених пунктів з другої у третю зону і відродження там виробничої і соціальної інфраструктури приведе до припливу в ці села працездатних, особливо молоді, що необхідно враховувати при сегментації ринку послуг, відродженні і функціонуванні соціальної інфраструктури в специфічних умовах радіоактивно забруднених територій.

Таким чином, функції та сегментація ринку соціально-побутових послуг на територіях пріоритетного розвитку, де запроваджується спеціальний режим фінансування, повинні враховувати, що :

- ринок послуг розвивається в специфічних умовах радіоактивно забрудненого довкілля;

- більшість потерпілого населення проживає в сільській місцевості,

де слабо розвинена соціальна інфраструктура;

- переважна частина населення, що проживає на забрудненій території, не бажає будь-куди переселятися;

- скорочення сільськогосподарського та промислового виробництва деформувало структуру зайнятості та доходів потерпілих.

На подальший розвиток ринку послуг суттєво впливає роздержавлення, приватизація, оренда об'єктів

соціальної сфери, передача їх комунальним підприємствам, об'єднанням, громадським організаціям, внесення об'єктів соцкультпобуту в пайові або статутні фонди.

Поділ ринку на окремі сегменти дуже важливий, оскільки він дає змогу розглянути, оцінити кожний сегмент і розробити підходи до конкретного вирішення цих проблем на територіальному, демографічному, галузевому та соціальному рівнях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Герасимчук В. Г. Маркетинг. – К. : Вища школа, 1994. – 328 с.

2. Дурович А. П. Маркетинг в предпринимательской деятельности. – Минск : НПЖ " Финансы, учет, аудит.", 1998. – 463 с.

3. Еванс Дж. Р., Берман Б. Маркетинг., М. : "Экономика". – 1990. – 352 с.

4. Жильцов В. А. Основы формирования хозяйственного механизма в сфере услуг. – М. : Изд-во МГУ, 1991. – 192 с.

5. Климович Л. А. Идеи свободного рынка Ф. Хайека. // Веснік Бе-

ларускага держаўнага ўніверсітэта. Серія 3, 1998. №2, С. 47-50.

6. Маркетинг : стан і основні напрями розвитку. Збірник наукових праць. – К. : Київський Державний торгово-економічний університет., 1997. – 188 с.

7. Маркетинг. Під ред. А. І. Кредисова. – К. : Україна., 1994. – 398 с.

8. Маркетинг. Учебник. Ассоциация авторов и издателей "Тандем", 1998. – 318 с.

9. Маркетинг. Учебник под ред. А. Н. Романова. - М: Юнити. 1996, 520 с.

Михайленко О.В. - аспірант Інституту аграрної економіки Української академії аграрних наук.